

Календар
Ерѣске ѿ православне патѣријаршије
ЦРКВА 2000

ПУБЛИКАЦИЈЕ ДУХОВНЕ САДРЖИНЕ ИЗ ШТАМПАРИЈЕ ПЕШТАНСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА КРАЈЕМ XVIII И У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Између 1795. године и краја седме деценије XIX века у типографији Пештанског универзитета одштампано је неколико стотина српских публикација. Такав број добро наговештава да је пештанска штампарија једно време била важни чинилац духовног и културног живота православних Срба у Угарској и изван њених граница.

Међу мноштвом издања разне садржине, од којих је прво изашло пре 205 година, важно место припало је богослужбеним књигама и другим списима духовне садржине. Они су преко потребни били у оновременој Српској цркви и оновременом српском друштву уопште. Истовремено, они су и добар показатељ духовног и стваралачког потенцијала, као и заинтересованости и ангажованости читалаца у верском животу.

У пештанској типографији дела богословско-религиозне, филозофске, историјске, педагошке, правне и друге садржине отиснута су на различитим језицима, не једном са сличним или истим темама, које је наметнуло време у којем су створена. Од публикација по броју, после латинских и мађарских, српске заузимају треће место. Осим наведених, штампало се још на десет језика. Српским ћирилским издањима духовне садржине, као и у неким ранијим случајевима, служили су се и православни Румуни, Грци и други, понекад и унијати међу Русинима и Румунима. У функционисању штампарије нашли су своје интересе издавачи који су потицали из разних конфесионалних и етничких средина, као што су и универзитет похађали ђаци различитих конфесија и народности.

Сразмерно учесталијим и трајнијим отискивањем духовне литературе пештанска установа има значај, не епизодни, у вековној историји штампарства код Срба. Од 1494. године, када је „у Христу раб свештеноинок Макарије“ рукоделисао Октоих првогласник на Цетињу, до 1795. године, када је у пештан-

ској штампарији угледала света прва српска публикација, прошло је приближно триста година. За то време је штампарство пролазило кроз различита искушења и имало је велике прекиде. Све до прве половине XVIII века, текстови духовне садржине најчешће су се руком преписивали, а тек у мањој мери су на располагању биле штампане књиге, преостале из времена старосрпског штампарства, или донесене из Русије. Ове друге су од првих деценија XVIII века све чешће пристизале у српске православне средине где су биле неопходне. Тада и касније (током XIX века) књиге које су потицале из православних руских средишта у Српској цркви и народу уживале су пуно поверење, за разлику од оних које су отиснуте у другим, иноверним средиштима, макар се, понекад, ни по чему не разликовале од руских. Током осам деценија после Велике сеобе јерарси Карловачке митрополије и други посленици, проценивши велику важност умножавања списа техничким средствима, настојали су да се у једном од српских средишта Угарске оснује штампарија. Та настојања нису уродила плодом. У том периоду понека богослужбена и школска књига отиснута је за Србе у више штампарија Угарске и ван ње. Тако је у влашком Римнику одштампано неколико књига, међу њима и знаменити Србљак арадског владике Синесија Живановића из 1761. године. Овде спомињемо и штампарску делатност Захарија Орфелина и Димитрија Теодосија у Венецији (од 1759. године), где су већ у XVI веку издаване ћирилске богослужбене књиге.

Последњих деценија XVIII века по питању оснивања типографија све већу улогу уместо црквених стичу световне власти. Као резултат тога, основана је Курцбекова приватна штампарија у Бечу. Она је поседовала и ћирилски слог и стекла је привилегију према којој су се у Монархији само у њој могла

штампати ћирилска издања. После две деценије, углавном због нерентабилности, затворена је. У њој је отиснута 151 публикација црквеном и грађанском ћирилицом на црквенословенском, славеносрпском и румунском језику. Курцбекову ћирилску штампарску опрему откупио је и привилегије уз њу наследио Стефан Новаковић. Обновивши је донекле, он је њу користио четири године. Вероватно због материјалних разлога штампарију је морао продати. Рад обе штампарије био је значајан за унапређење српске штампане речи. Новаковићева опрема припала је штампарији Пештанског универзитета, који је тада већ био државни, и као њен посебни погон прорадила је 1795. године.

Крајем XVIII и у првој половини XIX века технички, економски и културни напредак допринео је значајном развоју штампарства и књижевства. Јачање грађанства и паралелно с њим развијање националних култура обезбедили су материјалне и идејне услове за такав развој, који се нарочито у Пешти одразио. Сви ти процеси захватили су и српско друштво. У Цркви се такође јављала стална потреба и тежња, нарочито за време митрополита Стефана Стратимировића, да се питање штампања и опремања књига реши на најповољнији начин. Пешта је била важно духовно средиште Срба у Угарској. Стално или привремено овде су живели многи учени и угледни, као и имућни људи, чија је активност поговорила штампарској делатности и унапређењу књижевства. У назначеном периоду су и будимски епископи често живели, или дуже боравили у Будиму. Епископ Дионисије Поповић је у универзитетској штампарији публиковао радове.

Списак српских публикација пештанске универзитетске штампарије ни до данас није тачно утврђен, тако није познат ни њихов прецизни број. Несигурно је и колико пута су поједини списи отиснути. Број штампаних дела духовне литературе био је већи у првим деценијама рада типографије, а касније је све више јењавао. Истовремено је, мањим или већим интензитетом, настављено и снабдевање руским књигама, а временом је поред универзитетске почело и стварање других штампарија. За штампање српске духовне, али и друге литературе нарочито је била плодна 1798. година.

Од свештених богослужбених књига више пута је одштампан Псалтир (1798, 1809, 1868). Од црквених богослужбених књига између 1798. и 1877. године барем десетак пута „напечатасја” Часослов, а осим тога изашао је и Служебник (1799), као и Требник (1821).

Цела црквенословенска Библија свет је угледала 1804. године. Одмах почетком рада типографије објављена је и „Краткаја библијескаја историја” (1798), а знатно касније (1843) из пера епископа Платона Атанацковића и „Библијескаја повјест Старога Завјета” (оригиналне наслове саопштавамо у транскрипцији савременом српском ћирилицом према изговору рускословенског који је данас устаљен у Српској цркви).

Чешће су објављивани зборници црквених песама и молитава: „Прокимени во всју седмицу” (1797); „Пјесни разнија и слово о чести свјашченијеској” (1817); Павле Јанковић, „Катавасија пјенија духовнија к церковному пјенију” (1830); Јован Милошевић, „Церковније пјесни в недељнија и празничнија дни целого года” (1833); исти писац, „Духовнаја пјесница” (1835); исти писац, „Пјесница духовнаја дља славеносерпскија јуности” (друго издање претходног дела, 1840). Међу молитвеницима „Зборник или собраније... мољениј” 1799. године доживео је три издања. Молитве садржи и „Зборник с 7 иконами” (1878).

У посебну врсту спадају описи живота од Јована Берића: „Житије Господа и Спаса нашег Исуса Христа” (1811, 1831) и „Житије пресвјатија Богородици и приснодјеви Марији” (1835). Јован Милошевић је написао „Житије свјатитеља оца Николаја” (1837).

Међу богословска, односно практично-богословска дела тематски спадају: „Свјашченомученика Петра нареченаго епископа дамаскаго две књиги ... сокращчени и јасње преписани и на печат дани Кирилом Живковићем, православним епископом пакрачкославонским” (део рускословенскога „Добротољубија”, 1801), као и „О должностех презвитеров приходских” (1798).

Света је угледала доста веронаучних издања, међу њима „Катихизис мали...” ученог теолога и архимандрита ковиљског Јована Рајића (1797), од њега је и „Свјашченаја историја ради малолетне дечице...” (1802). У спису „Епитом или краткаја сказанија

Во ілѣвѣ ітѣіа, єдиноіѣщныа, живото-
рѣщіа, и нераздѣлімыа Трѣцы, Оца, и
Сна, и ітѣгѣ Дѣа : Блѣгвііемъ Архіієппа и Митро-
політа Карловачкагѣ Гдѣна СТѢФЛНА, дозво-
лііемъ же Правітелітѣѣющыхъ : напечатана кніга ііа

С Л У Ж Е Б Н И К Ъ

въ вѣлікомъ градѣ Будніѣ, въ лѣто ѿ іотво-
рѣніа міра 373: ѿ Рѣтѣа же по плѣти Бга

Слѣва, 4770. Індікта а
міа Септѣмврїа.

свјашченанаго храма..." (1805) кратко се објашњавају црквени обреди у виду питања и одговора. Године 1812. објављено је „Житије Исуса Христа за децу списано, и ко употребљенију устројено, либо ручнаја књижица за учитеље и родитеље и за дар трудољубивој дечици" (под покровитељством Уроша Несторовића, 1812).

Веома су популарна била дела религиозно-поучне садржине са литерарним амбицијама: игуман фенечки Викентије Ракић, „Пјесан историческаја о житији свјатаго Алексија..." (1789, 1808, 1812, 1828). Исти писац је превод са грчког „Жертва Аврамова..."

Мјесјаслов, 1804. година

1799. године три пута објавио и објављивање поновио касније неколико пута (1811, 1812). Песму „Љубосава и Радован" у десетерцима издао је митрополит Стефан Стратимировић (1800). Георгије Поповић, парох сенћански, штампао је „Пут у рај или краткоје ученије челољеком... сабрано из учења свѣтих отаца и древних философа..." (1815). Овој врсти духовне литературе допринос свој је дао и Милован Видаковић: „Историја о прекрасном Јосифе" (1805, 1810). Овамо убрајамо и списе: „Настављеније о должностјах сопствених всјакаго христијанина" (1806) и „Руководство к чесности и правости" (1820).

Одштампано је више издања са проповедима: Платон, митрополит московски, „Рјеч императору Александру Павловичу всеросијскому" (1803); Атанасије Вла(х)овић, „Омилија на Рождество Христово" (1837) и од истог писца „Жертва умилитељнаја, милом роду серпском" (проповеди на веће празнике, 1847).

Црквеноисторијску садржину имају расправе: епископ Платон Атанацковић, „Повјест резиденције епископата будимскаго" (1846) или Иринеј Радић, „Повест кратка о фрушкогорском манастиру Хопово" (1847). Овамо треба прибројати и публикување бројних похвала и посмртних слова изречених знаменитијим црквеним личностима.

Међу списе духовне садржине спадају и „мјесјаслови" и календари, који су се са мањим или већим прекидима годишње штампали.

Овде се нисмо осврнули на велики број штампаних уџбеника чији већи део садржајем и интенцијама такође има духовне релације.

Од публикација које су објављене у пештанској универзитетској штампарији посебно треба рећи нешто о онима које су свет угледале иницијативом будимског епископа Дионисија Поповића. Учени владика грчког порекла настојао је да унапреди православну духовност и да је учини разумљивом, пре свега, за свештенство, али и за сваког другог. Са својим сарадницима он је преводио са грчког и латинског и састављао више списа из разних области богословља. Више њихових превода из Библије и теолошких текстова остали су у рукописима. Неки су се од њих умножавали преписивањем и користили као уџбеници у владичиној клерикалној школи. Међу штампаним публикацијама су: „Истинаја повјест о Кириле и Методији и о изобрјетенији богоданих кирилических и славенских називајемих писмен" (превод са грчког на „прости славеносерпски језик", 1823); „Сокровишче христијанскоје то јест толкованије свјатих тајинстав, свјатог храма, сосудов церковних и божествене и свјашчене литургије" (1824); „Ученије христијанскоје које содржава најнужније членове православне вере наше које је обавезан сваки христијанин знати..." (питања и одговори, 1825); „Преподобнаго оца нашего Јоана Дамаскина дјела философическа" (превод са грчког и латинског на „српски језик", 1827). Списе „Истинаја повјест" и „Сокровишче христијанскоје"

епископ је штампао о свом трошку. У неким од ових издања стоји да је превод урадио један „родољубац”. Претпоставља се да се иза тога назива крије сам владика. У припремању издања, поред епископа, учествовали су и људи из његовог блиског окружења. Међу њима су најугледнији свештеници Јован Витковић, српски прота будимски, Јован Теодоровић, влашки прота пештански и Теодор Марго, грчки свештеник пештански, који су били и чланови епархијске конзисторије. Они су на челу са владиком и одобравали за штампу поједине списе. Таква сарадња и такав састав конзисторије требало је да манифестује православну саборност, на којој је будимски јерарх постојано инсистирао, одржавајући истовремено и добре односе са иноввернима. Међу владичиним сарадницима био је и Лука Милованов, познати Вуков сабеседник и помагач у решавању језичких питања. Њега је неко из тадашњег епископског двора описао као „високоучена и у српском стихотворенију знаменита мужа”. Слично средњовековним писарима, тај добар познавалац српског језика у штампаним списима о којима је овде реч остао је анониман.

Језичко изражавање у публикацијама духовне садржине носи обележја два типа језика: рускословенског и славеносрпског (мешавина рускословенског, српског народног, руског и српкословенског језика), који су били карактеристични за оновремену српску писменост и књижевност уопште. На чистом рускословенском су изашли богослужбени и библијски текстови, најчешће презети из ранијих руских или бечких књига, као што су Псалтир, Часослов, Служебник, Библија и други. У осталим врстама духовне литературе језички израз је варирао у зависности од аутора или издавача, односно од садржине. Богословске и црквеноисторијске расправе, библијске историје, проповеди, веронауке или други списи често су штампани славеносрпским језиком, у којем је број елемената из српског народног језика био јако променљив. Таквим изразом са доста примеса из народног језика штампани су неки радови знаменитог Јована Рајића и фенечког игумана Викентија Ракића, као и самог митрополита Стефана Стратимировића, који уопште није био присталица увођења књижевног језика са српском народном основом.

Јавља се и штампани текст у којем су рускословенски библијски цитати исписани црквеном ћирилицом, а расправа на славеносерпском дата је грађанском ћирилицом. Разлог за овакву језичку (и графијску) ситуацију треба видети у тежњи да се читањем и разумевањем онога што је прочитано учврсти верски и национални идентитет. То је имало посебну важност за време просвећености и време стварања националних покрета у вишеконфесионалној и вишеетничкој средини Угарске. Тако је универзитетска штампарија у Пешти одиграла важну улогу у развоју језичког израза писмености и књижевности.

Богослужбене књиге, следећи ранију уобичајену штампарску традицију, имале су у посебном уводном делу назначено да благословом којег јерарха „напечатасја” књига. То је обично био митрополит карловачки или неко од епископа чије је име гарантовало исправност садржине књиге. Уз то се најчешће наводила напомена о одобрењу власти за штампање. За место штампања се даје Будим јер се „Славеносерпска, валахијска и восточних јазиков типографија Краљевскога универзитета” тамо налазила, иако је сам универзитет био у Пешти. Књиге предвиђене за објављивање контролисали су од власти именовани цензори. Дугогодишњи цензор за српске публикације универзитетске штампарије био је пештански адвокат Георгије Петровић. Он је потписан и у неким књигама духовне садржине. Трошкове штампања публикација сносиле су установе, друштва и појединци. Књиге су се куповале претплатом или на сталним, као и привременим местима продаје код повереника. Повереника је било у свим већим српским средиштима. Забележено је у литератури да је важно продајно место књига било на пештанским вашарима који су се четири пута годишње одржавали.

У преношењу и ширењу Јеванђеља и хришћанске науке током две хиљаде година штампарство и књижарство представљају важан стваралачки чин. Делатност штампарије, о којој се овде говорило, као и многих других, у одређеном времену и на одређеном простору улива се у универзалне токове тога чина.

Димитрије Е. Стефановић